

KONCEPT DRUŠTVENE STRUKTURE I STRUKTURALNA ANALIZA U SOCIOLOGIJI

VJEKOSLAV AFRIĆ

Filozofski fakultet, Zagreb

Pojam socijalne strukture nema samoevidentno značenje te ga je stoga neophodno prosuditi. Kao što je to R. Boudon istakao treba razlikovati dva tipa konteksta koncepta strukture, kontekst intencionalne definicije i kontekst operativne definicije. U intencionalnoj definiciji koncept strukture varira u odnosu na okruženje u kojem se koristi. U operativnoj definiciji koncepta strukture ovaj koncept je sinoniman s izrazima poput »esencija« »sistem odnosa«, »totalitet nesvodljiv na sumu svojih dijelova«, itd. U skladu s tim strukturalna deskripcija jednog objekta je definirana kao čitav niz teorema utemeljenih na aplikaciji aksioma na neki objekat.

Postoje mnoga različita značenja koncepta strukture u suvremenoj sociologiji. Unatoč toga, moguće je, kako je pokazao P. Blau, naći četiri kriterija za njihovo prosuđivanje. Ova četiri kriterija su: 1. nivo teorijskog uvida, 2. image strukture, 3. koncept koji se vidi kao suprotan pojmu strukture, i 4. način na koji se određuje korijen socijalne matrice. Različiti koncepti strukture mogu biti bliski po jednom a udaljeni po drugom kriteriju.

Najznačajniji teorijski problem povezan s konceptom strukture i strukturalne analize je suprotstavljenost struktura — historija.

Danas gotovo i nema sociološke istraživačke tradicije u kojoj se ne koristi pojam društvene strukture. Međutim, taj pojam u različitim istraživačkim tradicijama u sociologiji, ima različito značenje, te u tom smislu ima i različitu ulogu u cjelini teorijskog korpusa unutar kojeg se razvija. Preliminarno možemo reći da je to, kako netko upotrebljava pojam društvene strukture povezano s ontološkim, epistemološkim i metodološkim pretpostavkama na kojima se zasniva njegov pristup izučavanju materijala koji je u fokusu teorijskog interesa. Pristupi se mogu međusobno razlikovati toliko radikalno, koliko se razlikuju strukture srodstva Levi-Strausa s jedne strane, od Parsonsovog »struktur-funktionalizma« s druge strane.

Sam pojam strukture razvio se iz latinskog pojma *struere*, čije značenje je najbliže značenju pojmova: slagati, sklapati ili zidati. Pojam strukture se, međutim, koristi u mnogim različitim značenjima. Tako on često obuhvaća sa svim različite sadržaje, kao što su: »način na koji je nešto konstruirano ili or-

ganizirano«, »podupiruća okosnica ili bitni dijelovi za neku stvar«, »suština«, »sistem odnosa«, »ovisnost dijela u relaciji spram cjeline«, »totalnost« itd. Radi lakšeg snalaženja u ovoj šumi različitih značenja korisno je, kao što to sugeriira Raymond Boudon (1968), razlikovati dva tipa konteksta koji mogu biti obuhvaćeni pojmom strukture, a to su:

1. kontekst intencionalne definicije
2. kontekst operativne definicije.

U prvom kontekstu uloga termina struktura čisto je terminološka. On se koristi da bi se formulirale razlike koje mogu lako biti pripisane i drugim terminima: na primjer, razlika između strukture i konjunktive, ili ona između strukture i organizacije. Riječ struktura koristi se u takovim slučajevima onda kada njoj suprotstavljeni termini izazivaju asocijaciju o sinonimnosti s pojmom strukture, te se tada pojam strukture definira prilično jednostavno uz pomoć isticanja razlika u odnosu na asociirani kvazi-sinonim.¹

Promatramo li, dakle, pojam strukture u kontekstu intencionalne definicije, pokazat će se da sama priroda definiranja tog pojma zavisi od »okoline« u kojoj se koncept primjenjuje. A kako se ova »okolina« može pokazati, i stvarno se pokazuje kao posve raznolika, to u skladu s tim moramo zaključiti da je apsurdno razmatrati, s čisto terminološkog stanovišta, koje je precizno generalno značenje izrazi »društvena struktura«. Umjesto preciznog definiranja generalnog značenja, izgleda da se može reći samo to da ideja strukture proizlazi iz pokušaja primjene realističkih metateorijskih pretpostavki,² različitih pokušaja pronalaženja skrivenog-bitnog i njegovog razlučivanja od onog ne-skrivenog i nebitnog.

¹ Upravo u ovom smislu G. Gurvitch (1965; 445) posebno izvodi razlikovanje društvenih struktura od totalnih socijalnih fenomena, njihovih konjunktura s jedne strane i organizacija s druge. On ukazuje da konjunktura sticaj prilika, stoji u složenom dijalektičkom odnosu sa društvenim strukturama, pri čemu konjunkturu za razliku od strukture treba shvatiti kao »neuhvatljivi momenat društvenog života u kojemu grupe, društva, ljudi dolaze do svijesti o samima sebi i o društvenom životu izvan svakog mogućeg predviđenog i očekivanog«. Ukratko, kad govorimo o konjunkturi, kaže Gurvitch, radi se o »savršeno neočekivanom elementu, potpuno nepredvidivom, diskontinuiranom, potpunom i konkretnom, neodvojivom od totaliteta u kretanju, u kojem se kolektivni napor pokazuje kao takav, bez ikakve ljuske, u kojem akt, sloboda-novatorstvo, sloboda-odluke, sloboda-stvaranje provaljuju u društveni život mimo svih predvidljivih puteva«. (Gurvitch, 1965; 456). Ukratko, struktura je zavisna od konjunktive, odnosno, kako to Gurvitch voli reći, slijedeći Marcella Mosa, od totalnog društvenog fenomena kao takovog, pri čemu fenomen konjunktive, kao jedan od totalnih društvenih fenomena, prevladava fenomen strukture, služeći joj kao »vulkanska baza«. Konjunktura je, dakle, fenomen koji struktura može samo djelomično da izrazi.

U odnosu na termin organizacije Gurvitch (1965; 457) insistira na tome da su strukture uvijek neke labilne ravnoteže »mnogostrukih hijerarhija«, te da one čine mnogo složeniji fenomen nego što je organizacija. Strukture nikada ne uspijevaju da posve izraze konjunkturu, ili totalne socijalne fenomene, a organizacije nikada potpuno ne uspijevaju da izraze strukture koje predstavljaju. Tako prema Gurvitchevom mišljenju uvijek postoji nekakav procep između strukture i organizacije koja bi htjela da je predstavlja. Iz toga slijedi da organizacije mogu učestvovati u ravnoteži mnogostrukih hijerarhija, ravnoteži koja čini društvenu strukturu, ali da suprotno nije moguće, naime da društvena struktura ne može biti apsorbirana ili uključena u jednu organizaciju.

Ono što je ovdje bitno za određenje pojma strukture je to da su to uvijek neke »labilne ravnoteže mnogostrukih hijerarhija«. U ovom smislu Gurvitch razlikuje parcijalne društvene strukture i globalne društvene strukture. U vezi s parcijalnim strukturama Gurvitch govori o ne-strukturiranim grupama, koje ne posjeduju višestruke hijerarhije niti labilnu ravnotežu među njima, u kontrastu sa strukturiranim grupama koje upravo karakterizira labilna ravnoteža višestrukih hijerarhija. »Parcijalne strukture« bliske su pojmu organizacije, što je izazvalo i izaziva prilične zabune kod interpretiranja Gurvitchevog pojma strukture. Tako Boudan (1968, 19) smatra da se u vezi s odnosom parcijalne strukture i organizacije kod Gurvitcheva može zaključiti da je pojam strukture reduciran na sinonimske asocijacije.

² Keat and Urry (1975; 32).

Međutim, definiranje generalnog značenja pojma strukture, a time i pojma društvene strukture, sasvim je smisleno ukoliko o pojmu govorimo u drugome kontekstu, u kontekstu operativne definicije. Upotreba pojma strukture u tom kontekstu pojavljuje se, ponovno u skladu s realističkim metateorijskim pretpostavkama, kao strukturalna definicija predmeta-procesa, koji se hoće spoznati, u suprotnosti s njegovom fenomenološkom definicijom; ili kao definiranje njegove biti u suprotnosti s definiranjem njegove pojave. Takav postupak strukturalnog definiranja uobičajeno se označava imenom »strukturalne analize«, a kojem je osnovni zadatak da pokaže kao k o h e r e n t n e o n e m o m e n t e p r o c e s a , o d n o s n o d i j e l o v e p r e d m e t a , k o j i s e p o j a v l j a j u k a o n e k o h e r e n t n i n e k o m i z v a n j s k o m p r o m a t r a č u (Boudon, 1968;136.) Temeljno obilježje strukturalne deskripcije jest to da ona uvijek i nužno ističe kako su dijelovi jednog predmeta, odnosno momenti jednog procesa, kao momenti, odnosno dijelovi, ovisni o cjelini čiji su dijelovi, odnosno momenti. U tom smislu strukturalna deskripcija jednog objekta može se definirati kao konačan niz teorema utemeljenih na aplikaciji aksioma na promatrani objekt ili proces (Boudon, 1968; 137.). Ovi aksiomi i teoremi konstituiraju teoriju objekta, odnosno proces viđenog kao sistem. Iz tako definirane strukturalne deskripcije lako je odrediti razliku između strukturalne i fenomenološke deskripcije. Dok je fenomenološka deskripcija uvijek jedan opis naših impresija o objektu ili procesu, dotle je strukturalna deskripcija jedna eksplanatorna teorija. Ova teorija omogućuje takovo izvještavanje o činjenicama, momentima procesa koji se u prvima pojavljuju kao nerazumljivi, koje ukazuje na njihovu k o n s i s t e n c i j u . Kako je strukturalna deskripcija uvijek jedan hipotetičko-deduktivni sistem, ona dozvoljava deduciranje svih elemenata koji definiraju fenomenološku deskripciju objekta ili procesa, te je upravo u tom smislu »bit objekta ili procesa«. U ovom smislu strukturalna definicija se može shvatiti kao prihvatljivo uzročno objašnjenje, izgrađeno u realističkom poimanju spoznajnih procesa u okviru znanosti. Različito od pozitivista, za realiste prihvatljivo uzročno objašnjenje zahtijeva otkrivanje regularnih odnosa među fenomenima i vrste mehanizma (logiku ustrojstva strukture) koji ih povezuje, dok se smatra nedovoljnim objašnjenje, kako to misle pozitivisti, koje naprosto uviđa koje pojave potiču proces promjene. Realist mora pružiti opis samog procesa promjene, a da bi to moglo biti ostvareno potrebno je znanje o unutrašnjim mehanizmima, unutrašnjem ustrojstvu, dakle, o strukturi i o načinu na koji ona proizvodi fenomen koji nastojimo objasniti. Opisivanje tih mehanizama i struktura često se karakterizira kao opis »prirode«, »biti« ili »unutarnje konstitucije« različitih tipova pojava (Keat and Urry, 1975).

Radi terminološke jasnoće valja upozoriti da ovdje o pozitivizmu ne govorimo u uobičajenom sociološkom maniru. Pod pojmom pozitivizam sociolozi najčešće podrazumijevaju sve one sociološke istraživačke tradicije, koje se drže naturalističke premise o jedinstvu prirodnih i društvenih znanosti kao jedinstvu »nomotetskih« disciplina, čiji predmet, a time i metoda identično određuju i pojam prirode. Tako se traga za »prirodom prirode«, odnosno »prirodom društva«, pri čemu ovo treba razumijevati kao »bit prirode« i »bit društva«. U tom smislu nomotetske su znanosti³ znanosti o strukturi, bilo prirode,

³ Vidi Jean Piaget: *Epistemologija nauka o čoveku*, Nolit, Beograd, 1979.

bilo društva i njima se najčešće suprotstavljaju povijesne znanosti kao one koje govore o genezi. Na ovo ćemo se još vratiti u vezi sa suprotstavljanjem strukture i povijesti.

Dakle, pozitivizam ovdje razumijevamo kao filozofsku tradiciju, koja na tragu promišljanja Humea i Barcklya znanost razumijeva kao takav napor, koji na osnovu promatranja uviđa ponavljajuće pravilnosti promatranih pojava. Pojmovi kao što su bit, priroda, za pozitiviste su povezani s pojmovima kao što su »skriveno svojstvo« ili »osnovni oblik«, koje oni smatraju naznačavanjem tajnovitih pojava koje ne pripadaju čisto znanstvenim teorijama jer ne mogu biti praćene »čistim promatranjem.«

Iako pozitivizam i realizam imaju mnogo zajedničkog, jer su se razvili iz empirističke filozofske tradicije, realizam karakterizira (za pozitivizam besmislen) strukturalni postupak kojim niz činjenica, momenata koji obuhvaćaju deskripciju jednog objekta, biva transformiran u nizu fenomena koji određuju ne samo te činjenice-momente kao takove već, prije svega, njih kao konstitutivne elemente-momente cjelina na koje se odnose.

Međutim, valja upozoriti da strukturalni postupak ne možemo smatrati metodom. Ukoliko metodu shvaćamo vrlo općenito kao opći pristup, koji se sastoji od razmatranja analiziranog objekta kao cjeline, kao niza međusobno nezavisnih elemenata čija koherencija tek mora biti pokazana, tada takova »metoda« postoji. Međutim, pod pojmom metode u znanosti uobičajeno je razumijevati niz jasnih procedura, čije slijeđenje osigurava intersubjektivnost znanstvenog rezultata. U ovom smislu strukturalistička metoda morala bi se razumjeti kao niz posve određenih procedura za konstrukciju teorije o nekom objektu, s toliko visokim nivoom verifikacije koliko je to moguće. Ako bi takova metoda postojala, to bi značilo da je konačno pronađen način konstruiranja upotrebljive teorije pomoću pridržavanja izvjesnih metodoloških pravila. Ali mi ne dijelimo iluzije Arthura L. Stinchcombea da je takova pravila moguće uspostaviti već nasuprot tome vjerujemo da ih nije ni potrebno uspostavljati. Kada bi bilo moguće iznaći izvjesna metodološka pravila za konstrukciju upotrebljivih teorija, znanstveni bi poduhvat izgubio svaki kreativni karakter i pretvorio se u običnu rutinu slijeđenja pravila. To je razlog da ne možemo govoriti o strukturalnoj metodi, pogotovo ne u onom smislu u kojem možemo govoriti, na primjer, o eksperimentalnoj metodi.

Kvalitet strukturalnih teorija stoga ovisi o spoznajnim intencijama, maštovitosti autora i o ranijim istraživanjima, kao i o karakteristikama predmeta koji se izučava. To sa svoje strane znači, kako ističe Boudon (1968; 141.), da premda je teško zamisliti sociologa koji nije strukturalist, sociolozi i ostali društveni znanstvenici ne mogu očekivati mnogo od strukturalizma kao takovog. Uistinu, u ovom smislu sociolozi su bili strukturalisti od Montesquiea⁴. Ono što mnogi sociolozi danas zovu društvenom strukturom je, naime, upravo ono što je Montesquie zvao duhom zakona. Zakoni su, naime, po ovom shvaćanju, u svojoj biti, odnosi izvedeni iz same prirode stvari, dok je duh zakona ono što bismo mi danas nazvali logikom koja konstituira odnose kao takove, dakle upravo ono što, kako ćemo tek pokazati, sociolozi označavaju terminom strukture.

⁴ *The Spirit of the Laws*, vol. III, 238, izdanje Pleiade, 1952.

Iz prethodnog slijedi da pojam društvene strukture nema samo evidentno značenje i da su neka razjašnjenja ovog koncepta neophodna. Najbolji način da se počne s razjašnjenjima je da nabrojimo one koncepte, za koje vjerujemo da su suprotni pojmu strukture. To su: kaos, amorfnost, slučajno variranje evidencije, idiosinkratsko ljudsko ponašanje koje ne pokazuje nikakvih pravilnosti, ponašanje koje je nemoguće uzrokovati, itd. Upravo u suprotnosti s ovim pojmovima, tipične karakteristike društvene strukture, kako se mogu naći u sociološkoj literaturi, uključuju: društveni poredak, društveni sistem, uzorak ponašanja, uređena jedinstva, organizaciju odnosa, konfiguraciju odnosa u kojima čovjek sudjeluje, relacije među grupama i individuama, labilne ravnoteže mnogostrukih hijerarhija odnosa, mreže odnosa, međupovezanost različitih elemenata društva itd.

Iz svih socioloških koncepata koji se odnose na sadržaj pojma društvene strukture mogu se, po mišljenju Piotra Sztompke (1979; 306), izlučiti slijedeći uvidi:

1. postoji mnoštvo društvenih elemenata — dijelova ili unija, komponenti ili »atoma«,
2. ovi elementi su povezani mnoštvom odnosa — relacijama međupovezanosti ili međuzavisnosti,
3. ovi odnosi su integrirani u uzorke, klastere, aranžmane, mreže ili konfiguracije posebne prirode, koji se mogu razlikovati od drugih uzoraka i sačinjavati odredljivo jedinstvo, do nekog stupnja podudarno (nepromjenjivo) u odnosu na komponente.

Brojne tipologije društvene strukture mogu biti razvijene s obzirom na dva kriterija. Prvi kriterij je sam karakter elemenata za koje se tvrdi da su povezani u uzorak odnosa, dok drugi kriterij čini karakter odnosa koji povezuju ove elemente. U vezi s prvim kriterijem strukture mogu biti shvaćene u »konkretnim« ili »apstraktnim« terminima. Ako je pristup »konkretan«, svi elementi, a i same relacije, interpretirani su kao opažljivi i smjesta uočljivi. Ako je, nasuprot tome, pristup »apstraktan«, elementi i njihove relacije su interpretirani kao teorijske konstrukcije, koje nisu smjesta opažljive i koje se ne mogu odmah uočiti ni na koji način. Naravno, strukture određene bilo na jedan, bilo na drugi način razumiju se ili kao sastavljene od unija, koje su unutarne nestrukturirane, ili kao strukture struktura, to jest kao sastavljene od takovih unija koje su i same u sebi strukturirane. Konačno, niz relacija između struktura različitog tipa, »konkretnih« i »apstraktnih«, može također biti shvaćen kao specifična struktura, a ovakova struktura se često obilježava pojmom »poprečna struktura« (Sztompka, 1979; 308).

Iz gore navedenog proizlazi da sve u društvenom životu može biti promatrano s fokusom na društvenu strukturu, odnosno, da ovakovo promatranje može doći iz bilo koje specifične sociološke istraživačke tradicije, naravno, ukoliko ona počiva na realističkim metateorijskim pretpostavkama. Ma kakova da je posebna sociološka orijentacija u pitanju, strukturalni pristup iz svake tradicije oblikovan je, kako to objašnjava program šezdesetdevetog susreta Američke sociološke asocijacije na temu »Fokus na društvenu strukturu«, »... da objasni, ne ponašanje individua, već strukturu relacija među grupama i individuama koja nalazi izraz u tom ponašanju.« (Blau, 1975; 2).

Sociologija, dakle, ide obrnutim putem od onoga kojim su išli zastupnici metode konstrukcije. Njen hod je analitički, a ne konstruktivni, te se u njoj razumljivo strukturalna deskripcija transformira u strukturalnu analizu.

U analizi temeljnih razlika između različitih pristupa strukturalnoj analizi Peter Blau (1975; 18) smatra da treba obratiti pažnju na četiri bitna kriterija demarkacije. Po njegovom mišljenju to su:

1. nivo društvenog fenomena koji je obuhvaćen teorijskom perspektivom,
2. antiteze suprotstavljene pojmu društvene strukture,
3. mentalna slika (image) strukture,
4. matrica u koju je ukorijenjen društveni život.

Na nivou vizije društvenog fenomena, koji je obuhvaćen teorijskom perspektivom, treba obratiti pažnju na aspekt društvenog života koji je u fokusu interesa i u kojem se razotkrivaju uzorci, a time i vrste opažene društvene strukture. Tako sociološka perspektiva, koja je oblikovana da otkrije opću panoramu povijesnog razvoja i institucionalnih sistema, u pravilu skriva »sitnice« društvenog života individua, dok perspektiva prilagođena za prodiranje duboko u međuljudske odnose i interakcije »licem u lice« u pravilu gubi značenje za opsežniji povijesni i institucionalni kontekst.

Ovaj je kontrast u nivou vizije, po Blauovom (1975; 4) mišljenju, dramatično ilustriran razlikama između analiza Homansa i Lenskog. Tako Lenski⁵ zastupa evolucionističku tezu da dugoročni pravci i tendencije određuju povijest i upravljaju strukturama društva, fokusirajući svoju pažnju na dominantne trendove rasta strukturalne kompleksnosti, pri čemu se razlike struktura različitih društava pojavljuju još samo kao marginalno odstupanje od glavnih trendova. Homans⁶, pak, fokusira elementarno društveno ponašanje individua u njihovim svakodnevnim društvenim relacijama, koje se temelji na psiho-loškim procesima koji produciraju grupne strukture.

Slična ovoj, premda nešto manje kontrasna, teorijska je razlika između Parsonsa⁷ i Colemana⁸. Dok je Parsonsov makrosociološki fokus usmjeren na međuodnos različitih institucionalnih subsistema, koji nisu razmatrani povijesno već apstraktno, dotle je polazna osnova Colemanovih analiza individualno ponašanje koje je temelj za razumijevanje kompleksne strukturalne konfiguracije u velikim zajednicama.

Neki autori, poput Mertona⁹, nasuprot ovom ističu da se strukturalna analiza mora baviti sukcesivno mikro i makro nivoom društvenog fenomena, iz čega Merton zaključuje o potrebi razvijanja mnogostrukih teorijskih paradigmi u sociologiji, umjesto jedne sveobuhvatne teorije. Iz ovakvih zahtjeva pro-

⁵ Gerhard E. Lenski, *Social structure in Evolutionary Perspective*, u: *Approaches to the Study of Social Structure*, uredio Peter M. Blau, The Free Press, 1975.

⁶ George C. Homans, *What Do We Mean by Social »Structure«?*, u: *Approaches to the Study of Social Structure*, uredio Peter M. Blau, The Free Press, 1975.

⁷ Talcott Parsons, *Social structure and the Symbolic Media of Interchange*, u: *Approaches to the Study of Social Structure*, uredio Peter M. Blau, The Free Press, 1975.

⁸ James S. Coleman, *Social structure and a Theory of Action*, u: *Approaches to the Study of Social Structure*, uredio Peter M. Blau, The Free Press, 1975.

⁹ Robert Merton, *Structural Analysis in Sociology*, u: *Approaches to the Study of Social Structure*, uredio Peter M. Blau, The Free Press, 1975.

ističu mnoge intermedijarne perspektive, poput one Blaua¹⁰ i Lipseta¹¹, koje nastoje da povežu mikro i makro nivo analize.

Nasuprot takvom određivanju horizonta analize, koji ovisi o vizuri društvenog prostora obuhvaćenog analizom, stoje one perspektive koje nivo vizije ograničavaju u vremenu prije nego u društvenom prostoru i koncentriraju pažnju na značenje povijesnih okolnosti prije nego na prostornu dimenziju obuhvaćenu analitičkim pristupom. Ilustraciju ovog pristupa Blau nalazi u marksističkoj teoriji, koja ima za svoju polaznu osnovu ideju povijesno različitih društvenih struktura i koja stoga nastoji da locira sve društvene fenomene, od mikro do makro fenomena, u specifični povijesni kontekst.

Ovdje možemo da se pozovemo na ranije elaboriranu analizu P. Sztomke (1979.) i zaključimo da možemo govoriti o kolektivizmu, individualizmu i sociološkom strukturalizmu kao o tri glavna sociološka pristupa u vezi s nivoom društvenog fenomena koji je obuhvaćen teorijskom perspektivom strukturalne analize.

Budući da je koncept društvene strukture često definiran implicitno, a ne eksplicitno, a ipak se koristi u analizama, Blau (1975; 7) smatra da je jedini način za izvođenje zaključka o njegovom značenju za različite autore ispitivanja njegove antiteze, kontrapunkta koji služi kao temelj za iznošenje obilježja društvene strukture. Jedna od elementarnih kontradistinkcija za strukturu u društvenom životu je, kao što sam već naznačio, kaos, amorfnost, idiosinkrazija ljudskog ponašanja, ukratko nedostatak pravilnosti. Tako Homans koristi ovu najelementarniju kontradistinkciju, kada kaže da društvenu strukturu čine oni aspekti društvenog ponašanja, koje istraživač smatra relativno trajnim ili perzistirajućim. Upravo nasuprot ovom stanovištu je Mertonovo gledište na društvenu strukturu kao na rezultat izvanjskih prisila društvenih uslova, koji određuju izvor za ponašanje i samo ponašanje ljudskih bića. Premda i jedan i drugi pojam strukture suprotstavljaju pojmu nedostatka pravilnosti, Homans ističe u prvi plan utjecaj psiholoških faktora, dok Merton nasuprot tome fokusira društveni pritisak.

Razumijevanje društvene strukture kao izvanjskog pritiska ili, kao kod Parsonsa i Lipseta, obuzdavanja ljudskih ponašanja, tako stoji upravo kao antiteza razumijevanju društvene strukture kao odsutnosti svake izvanjske prisile u ponašanju i kao jednog izraza uređenosti inherentne ovom ponašanju koja je uslovljena psihološkim faktorima.

Svi ovi pristupi, bilo da se bave strukturom kao produktom psihički uslovljenih ili društveno uslovljenih ponašanja, stavljaju naglasak na regulativnu snagu uspostavljenih društvenih interakcija, bilo na razini interakcija »licem u lice«, ili na razini društvenih institucija, čime se u fokus zanimanja dovode porijekak i stabilnost, dok se konflikt donekle ili posve zanemaruje.

Upravo s ozbirom na to zanemarivanje konflikta kao dinamičnog aspekta društvene strukture, što samo po sebi, naravno, vodi i zanemarivanju društvene geneze, za neke je autore prava antiteza strukturalne analize istraživanje

¹⁰ Peter M. Blau, *Parameters of Social Structure*, u: *Approaches to the Study of Social Structure*, uredio Peter M. Blau, The Free Press, 1975.

¹¹ Seymour Martin Lipset, *Social Structure and Social Change*, u: *Approaches to the Study of Social Structure*, uredio Peter M. Blau, The Free Press, 1975.

povijesnih procesa. Naravno, i ovi autori priznaju kaos, amorfnost i tsl. kao kontradistinkciju strukturi, ali temeljnu kontradistinkciju strukturalne analize vide u analizama povijesnih geneza. Tako, na primjer, Coleman suprotstavlja vlastitu koncepciju društvenih konflikata svojoj koncepciji strukturalne konfiguracije, koja određuje samo moguća ishodišta za konflikte.

Nasuprot tome, autori poput Cosera i Bottomorea, Gurvicha i Giddensa teže takovom izučavanju procesa, u kojem bi se sintetizirali strukturalni i genetički aspekt istraživanja. Oni naglašavaju razliku između općih strukturalnih uslova i pojedinačnih povijesnih procesa i okolnosti, promatrajući strukturalne i genetičke uslove istovremeno i kao esencijalne i kao komplementarne.

Za razliku od tog stanovišta Lenski insistira na tome da je povijesni razvoj inkorporiran u konceptu društvene strukture u shemi evolucije, kojom su konstatirani osnovni trendovi, koji i oblikuju i strukturiraju smjer povijesnog razvoja kojim su određene i same strukture društva.

Ukratko, možemo govoriti o pet različitih vrsta pristupa, u odnosu na antiteze suprotstavljene pojmu društvene strukture. Prve dvije insistiraju na kaosu kao temeljnoj suprotnosti strukturi, a međusobno se razlikuju po tome što se za jedne struktura pokazuje kao rezultat djelovanja psiholoških faktora, dok je za druge ona rezultat društvenih činilaca. Te dvije perspektive uzimaju jedna drugu kao svoju antitezu.

Treća perspektiva, upravo nasuprot onim prethodno objašnjenim, premda kontradistinkciju strukturi također vidi u kaosu i aformnosti društva, osnovnu antitezu strukturalnoj analizi nalazi u analizi povijesne geneze.

Četvrti i peti pristup insistiraju na jedinstvu strukture i geneze, razlikujući se međusobno tako što jedan u genezi vidi ishodište strukture, a drugi, nasuprot tome, u strukturi vidi ishodište geneze.

Većina je socioloških koncepata društvene strukture, po mišljenju P. Blaus (1979; 10), mnogo bogatija u konotacijama i implikacijama nego što to može lako i u cijelosti da se prosudi. Premda je svjestan rizika klasifikacije jezgrovitih viđenja društvene strukture, i premda zna da se možda čak i sami autori koje spominje neće posve složiti s njim, Blau (1979; 10) smatra da postoje tri takova viđenja u sociološkim konceptima društvene strukture:

- (1) konfiguracije,
- (2) substratuma,
- (3) diferencijacije.

Prvo viđenje proizlazi iz Wittgensteinovog stava da mi treba da obratimo pažnju na mrežu, geometriju sklopa elemenata jedne cjeline, a ne na karakteristike stvari koje tu mrežu opisuju. Kao primjer ovakvog pristupa ukazuje se na križ ili kvadrat koji je ispisan sklopovima točaka ili nekih drugih oznaka. Križu ili kvadratu nisu inherentna svojstva točaka ili drugih oznaka kojima je upisan:

00	BBBBBBBB
00	BBBBBBBB
00000000	BBBBBBBB
00	BBBBBBBB
00	BBBBBBBB

Ovo se uzima kao jedan od najkarakterističnijih primjera za ilustraciju izjave da je cjelina više od zbroya svojih djelova, a primjer se upravo odnosi na razumijevanje pojma konfiguracije. Blau (1979; 10) napominje da se konfiguracija društvenih relacija pojavljuje kao način viđenja društvene strukture kod Colemana, Homansa i Mertona.

Način gledanja na strukturu kao na konfiguraciju konstatira društvenu strukturu uočavanjem formi društvenih odnosa, koji se razvijaju između grupa i organizacija, obračajući pažnju, na mikro planu, na mreže sociometrijskih izbora i društvene interakcije, dok na makro planu konstatira društvenu distribuciju, koncentraciju i disperziju autoriteta, moći, utjecaja i prestiža.

Način gledanja na društvene strukture kao na temeljne substratume koji određuju društveni život i njegovu genezu, ili viđenje struktura kao »dubokih podzemnih tektonskih sila«, ili onih koje determiniraju superstrukturu, vidi strukturu kao apstrahiranu temeljnu bit ljudskog ponašanja i međuljudskih relacija. Unutar ovog viđenja društvene strukture, međutim, postoje fundamentalne razlike, kao što je ona između Parsonsa, za kojeg se društvena struktura sastoji od institucionalnih sistema legitimnih normi i vrijednosti koje upravljaju ljudskim ponašanjem, i Bottomorea koji kao i drugi marksisti vidi društvenu strukturu u objektivnim uslovima materijalne proizvodnje života i relacijama ljudi i grupa koji se u tim i takovim objektivnim uslovima uspostavljaju.

Slično kao Parsons i Lipset vidi društvenu strukturu kao konstituirane društvene norme i vrijednosti, ali za razliku od Parsonsa on fokusira kontradikcije i konflikte koje izaziva kompleksni sistem vrijednosti i normi, pri čemu zastupa ideju da inkompatibilnost različitih vrijednosti i normi uzrokuje napetost i nestabilnost. Fokus na dinamički aspekt približava to viđenje Bottomoreovom. Međutim, za razliku od Lipseta, Bottomore insistira na diskontinuitetu, do kojeg dolazi usljed rastućih kontradikcija u društvenoj strukturi, a najznačajnije kontradikcije ovdje su klasni sukob i rast razdvajanja između produkcionih snaga i produkcionih odnosa. Bottomore insistira na vezi između ovih kontradikcija, kritizirajući ekstremne verzije marksističkog determinizma, poput one Godeliera, koji tvrdi da strukturalne kontradikcije direktno determiniraju transformaciju jednog društva u drugo, ističući da povijesni utjecaj klasne borbe mora biti uzet u obzir da bi se strukturalna napetost razmatrala kao izvor stvarne ili samo potencijalne strukturalne promjene.

Treće viđenje društvene strukture vizualizira je kao multidimenzionalni prostor diferenciranih društvenih pozicija. Fokus je ovdje, prema Blauovom (1979; 15) mišljenju, na formi i stupnju društvene diferencijacije, koja se reflektira u društvenim odnosima, a ne primarno na konfiguraciji društvenih relacija, niti na podstratumu apstrahiranom iz odnosa ljudi i uslova njihovog društvenog života. Kao predstavnike za ilustriranje ovog gledišta Blau ističe sebe, Cosera i Lenskog. Ovdje je u fokusu distribucija društvenih pozicija, odnosno značenje same diferencijacije. Strukturalna analiza po ovom gledištu uključuje komparative studije društva ili drugih kolektiviteta, u svrhu ustanovljavanja uslova koji utječu na različite forme diferencijacije, međuodnosa ovih formi i njihovih posljedica za društvene promjene i društveni život općenito. Konceptija društvene strukture koju zastupa Lenski je po Blauu (1979;

15) u biti identična ovoj, jer on razlikuje društva na ljestvici povijesnog razvitka na temelju njihove strukturalne kompleksnosti, koja odgovara stupnju diferencijacije među ljudima u različitom smislu, kao što je količina podjele rada, širina nejednakosti i višestruke linije statusne diferencijacije koje se mogu opaziti u kompleksnim društvima.

Ova se tri viđenja društvene strukture međusobno značajno ne razlikuju po tome što problemi konfiguracije ne postoje za one koji insistiraju na problemima diferencijacije, već prije svega po tome kako je određena suština mentalnog viđenja društvene strukture.

Konačno, pristupi u strukturalnoj analizi međusobno se razlikuju i po tome koja se vrsta fenomena određuje kao ona klasa fenomena, koja determinira karakteristična obilježja društvene strukture. Tako Blau zaključuje da korjeni društvene strukture mogu biti locirani u psihološkom ustrojstvu ili strukturi individue, čija društvena ponašanja produciraju same strukture, a kao ilustraciju ovog pristupa spominje Homansa i Colemana.

Za razliku od Homansa i Colemana, drugi autori ograničavaju svoju pažnju na društvene faktore i traže uzroke društvenih struktura u drugim društvenim obilježjima. Oni time, upozorava Blau, slijede dobro poznato Durkheimovo pravilo, koje kaže da određujući uzrok neke društvene činjenice može biti viđen među društvenim činjenicama koje joj prethode, a ne među stanjima individualne svijesti. Ta restrikcija konceptualnog okvira, ili psihološki antireduccionizam, po mišljenju je Blaua karakterističan za pristupe Mertona, Lipseta, Cosera i samog Blaua.

Međutim, ima i takovih autora, koji korjene društvene strukture pronalaze u matricama fenomena koji su analitički različiti od društvenog života i koji leže u područjima izvan društvenog dohvata. Za Parsonsa je, tvrdi Blau (1979; 16), to područje izvan društvenog sistema kulturni sistem. Parsons, naime, insistira na tome da institucionalizirane vrijednosti i norme sačinjavaju društveni sistem, dok apstraktni sistemi značenja i vjerovanja, koji utemeljuju vrijednosti i norme, sačinjavaju kulturu. Slično Parsonsu i Lenski korjene strukture vidi izvan društva, ali za razliku od njega fokusira napredak tehnologije a ne kulturu, koja daje značenje vrijednostima i oblikuje glavna obilježja društvene strukture.

Blau smatra da bi se unutar ove grupacije autora trebalo govoriti i o marksizmu, te tako kaže za Bottomorea da tretira napredovanje tehnologije kao krajnji izvor društvene strukture i promjena u njoj. Mislim da ovdje treba prigovoriti da je to samo djelomično točno, jer osim napretka tehnologije, marksisti, a posebno Bottomore, insistiraju na važnosti klasne borbe, unutar koje klasna svijest kao empirijsko-psihološka ili individualno-spontana ima podjednaku važnost kao i autentična klasna svijest ili svijest organizacije. Ovo je razlog zbog kojeg smatra da marksističko gledište treba biti, a Bottomoreovo to sigurno jeste, svojevrsna sinteza sva tri pomenuta različita pristupa razumijevanju ukorijenjenosti društvene strukture.

Glavno je obilježje Blauove klasifikacije da se sve četiri dimenzije, koje on konstatira kao relevantne za određivanje pristupa društvenoj strukturi, moraju razmatrati kao međusobno neovisne, tako da oni autori koji zastupaju isto gledište u jednoj dimenziji mogu, a vrlo često to i čine, zastupati različita

gledišta u nekoj drugoj dimenziji. Ove dimenzije i gledišta koje one sadrže, međutim, korespondiraju s istraživačkom tradicijom koju zastupaju pojedini autori koji, razvijaju i prakticiraju posebne oblike strukturalne analize ili strukturalnog pristupa.

Gotovo da nema sociološke istraživačke tradicije koja se nije okušala u nekom pokušaju strukturalne analize. Naravno, postoje izuzeci kao, na primjer, etnometodologija, koja insistira na stavu da je svijest o društvenoj strukturi zdravorazumska svijest, a ne znanstveno utemeljeni pristup, i fenomenologija — u kojoj se doduše najčešće ne poriče postojanje samih struktura, ali u kojoj se radije prakticiraju fenomenološke deskripcije umjesto strukturalnih. Ta činjenica strukturalnoj analizi, kao jednoj specifičnoj analitičkoj ili aksiomatskoj teoriji, pribavlja izvanredno veliki značaj, odnosno, čini od ove teorije formalno paradigmatiku teoriju, čije važenje, poput formalno paradigmatike teorije kauzaliteta, postaje uključeno u sam temelj različitih socioloških pristupa. Naravno, s obzirom na različita obilježja različitih dimenzija strukturalne analize, može se reći da gotovo svaka istraživačka tradicija u sociologiji formulira ovu formalno paradigmatiku teoriju na sebi svojstven način.

Od svih spomenutih temeljnih kontradistinkcija ili antiteza pojmu društvene strukture, smatram da je najtemeljniji onaj koji kao suprotnost strukturi ističe povijest ili genezu. Prevladavanje ove napetosti posebno je zanimljivo, jer se u njemu nazire mogućnost strukturalnog pristupa izučavanju društvene dinamike. To prevladavanje je onaj »stvarni problem«, koji se postavlja kao pitanje: »kako formulirati takovu koncepciju društvene strukture, koja uvažava sve elemente regularnosti i poretka u društvenom životu, a da nije zanemaren tok povijesnih akcija individua i društvenih grupa koje održavaju, iznova stvaraju i mijenjaju, ili dezorganiziraju društveni poredak?«

Kao što to ističe Thomas Bottomore (1979; 16), upotrebljiva polazna osnova za takovu formulaciju može se pronaći u radu, sada donekle zanemarenog, francuskog sociologa Georges-a Gurvitchea. Gurvitch polazi od stava da društvena struktura nije nikakva apstraktna impersonalna fiksirana tvorevina, dana jednom zauvijek, već da ljudska bića, koja žive i rade u posebnom društvenom miljeu, produciraju i reproduciraju društvo. Gledana na ovaj način struktura je »permanentan proces«, neprestano kretanje restrukturacije i destrukturacije. Odnosno, društvene su strukture u isto vrijeme i proizvođač i produkt kulturnih aktivnosti.

Uvažavajući sve prednosti i pogodnosti koje Gurvitcheva ideja sadrži, Bottomore (1979; 163) upozorava da mnogi teorijski problemi u ovakovom pristupu ostaju nerazriješeni. Posebno je problematično, po njegovom mišljenju, Gurvitchevo razmatranje procesa destrukturacije i restrukturacije kao kontinuiranih procesa, iz čega, po Bottomoreu, proizlazi da ova vrsta strukturalne analize ne omogućava analizu lomova u društvenom kontinuitetu, u periodima društvenih revolucija, kada su restrukturacija i destrukturacija opsežnije, fundamentalnije i naglo prelaze od jedne forme društva do druge. Insistirajući na problemu totalne promjene Bottomore podvlači razliku između procesa stupnjevite modifikacije i prilagođavanja i procesa rapidne transformacije. Pitanje koje ova razlika nameće jest pitanje o njihovoj vezi. Na to pitanje Bottomore

odgovara tvrdnjom da ova razlika ne znači potpunu isključivost, odnosno da procesi stupnjevitih i naglih promjena mogu biti blisko protkani i da ih je često teško razmrsiti. U tom smislu on smatra da bi bilo bolje govoriti o dobu revolucije nego o revoluciji.

Bottomoreov fokus interesa ipak nisu kontinuirani procesi, o kojima po njegovom mišljenju izvještava Gurvitch, već su to prije svega nagli povijesni prelazi jedne društvene strukture u drugu ili jednog tipa društva u drugo. On se pita o uzrocima i razlozima značajnih preokreta u društvenom životu, u odnosu na procese uspostavljanja i rušenja društvenih struktura, procese koji se zbivaju neprestano. Jedan od mogućih odgovora na to pitanje je, po Bottomoreovom mišljenju, tvrdnja da akumulacija malih i stupnjevitih modifikacija eventualno dostiže kritičku točku, u kojoj fundamentalne promjene u društvenom poretku postaju neizbježne. Ove male i stupnjevite modifikacije mogu se vidjeti u promjenama u sastavu i raspodjeli stanovništva, u podjeli rada, u društvenim ulogama, razvoju prirodne znanosti i razvoju njene aplikacije u proizvodnji života, formuliranju novih društvenih doktrina, reviziji prava, morala, religije i umjetničkih koncepcija. Mi možemo ove procese prepoznati kao mješavinu različitih kvazi-kauzulnih lanaca, koji akumulacijom svojih efekata kroz određeni period vremena produciraju dominantne tendencije prema glavnoj promjeni u društvenoj strukturi.

Međutim, moguće je također tvrditi da postoje izvjesni elementi u totalitetu društvenog života, koji imaju krucijalnu važnost u determiniranju općih formi društva u bilo kojem vremenu i koji se događaju u prelazu iz jedne forme u drugu. Ovakav pristup Bottomore pripisuje marksizmu, koji po njegovom mišljenju glavne karakteristike posebnog tipa društva pripisuje vlasti pojedinačne klase i koji objašnjava glavne povijesne promjene stvaranjem nove klase i njenom uspješnom borbom da sebe uspostavi kao novu klasu. Upotreba marksističkog okvira analize, u smislu odnosa među klasama i povezanosti klase kako sa sistemom materijalne proizvodnje tako i s kulturnom produkcijom, može biti takova da osigura uvid u vezu između ovog kontinuiranog procesa neprestane restrukturacije i destrukcije i diskontinuiranog prelaza od jedne društvene strukture do druge, a da nas pri tome ne izruči jednoj krutoj i shematskoj koncepciji o totalnom povijesnom procesu.

Drugi niz problema, po Bottomoreovom mišljenju, vezan je za opseg do kojeg glavni prelaz iz jedne forme društva u drugu može biti objašnjen kao posljedica pritiska ili »kontradikcija« u pojedinačnoj društvenoj strukturi samoj. U vezi s ovim postoje brojni pokušaji da se na primjeru kapitalizma elaborira Marxova teorija kriza, kao teorija strukturalne napetosti, što po mišljenju Bottomorea nije nedvojbeno. Bottomore (1979; 165), naime, smatra da kod Marxa nije jasno da li on promišlja periodične krize kao moguće aktuelno dolaženje do sloma kapitalizma. Po Bottomoreovom mišljenju Marx uviđa da možemo posmatrati krize kao osposobljavanje kapitalizma da iznova započne. Stoga, za Bottomorea, izgleda značajnije da se važnost s teorije krize premjesti na problem razvoja klasa i klasnih konflikata, dok problem strukturalnog konflikta treba razmatrati samo kao problem preduslova za značajne društvene promjene. Samim tim procesi strukturalne i destrukcije mogu ići u smjeru radikalne društvene promjene samo ukoliko se dogode drugi nestruk-

turirani i nestrukturalni procesi, procesi razvoja i organizacije novih društvenih grupa.

Ovo je razlog da Bottomore insistira na razlici između strukturalnih elemenata i povijesnih snaga. Ovo bi značilo da se klase, kao organizirane društvene grupe, ne trebaju poistovjećivati sa društvenom strukturom, premda su one nosioci društvene strukture, odnosno premda se moraju promatrati kao strukturalne. Na žalost, Bottomore ne objašnjava u kom smislu su povijesne snage, kao nešto što je ipak strukturirano, suprotstavljene društvenoj strukturi. Zato Bottomoreova distinkcija asocira upravo na ono što smo htjeli prevladati, naime na fiksne statične strukturalne elemente i dinamičke povijesne snage. Premda vjerujem da to nije bila Bottomoreova namjera, ovaj zaključak je nužan sve dotle dok nije objašnjen odnos između strukture i povijesnih snaga. Po mom mišljenju, problem odnosa između postepenih promjena izazvanih kontinuiranom restrukturacijom i destrukcijom i naglog prelaza iz jednog globalnog tipa društva u drugi, a u tom smislu iz jednog tipa društvene strukture u drugi, treba tražiti u odnosu strukture i konjunktura, te je u ovom smislu nužno rekonstituirati jednu novu teoriju strukturacije.

LITERATURA:

- BLAU, Peter Michael, Comment of »the relevance of psychology to the explanation of social phenomena« by Homans, u: R. Berger and F. Ciolfii (uredili) *Exploration in the behavioral sciences*, Cambridge University Press, Cambridge, 1970.
- BOTTOMORE, Thomas, Structure and History, u: *Approaches to the Study of Social Structure*, uredio Peter M. Blau, The Free Press, New York, 1975.
- BOTTOMORE, Thomas and NISBET, Robert, *A History of Sociological Analysis*, Basic Books, Inc, 1978.
- BOUDON, Raymond, *The Uses of Structuralism*, Heinemann, London, 1971.
- BOUDON, Raymond, *The Logic of Sociological Explanation*, Penguin Education, England, 1974.
- BOUDON, Raymond, *The Crisis in Sociology, Problems of Sociological Epistemology*, Columbia University Press, New York, 1980.
- GURVITCH, Georges, *Suvremeni poziv sociologije*, V. Masleša, Sarajevo, 1965.
- GIDDENS, Anthony, *New Rules of Sociological Method*, Hutchinson, London, 1976.
- GIDDENS, Anthony, Positivism and Its Critics, u: *A history of sociological Analysis*, Basic Books, 1978.
- GIDDENS, Anthony, *Central Problems in Social Theory / Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 1979.
- GIDDENS, Anthony, *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Vol 1. Power, property and state, The Macmillan Press, 1981.
- GIDDENS, Anthony, *Profiles and Critique in Social Theory*, The Macmillan Press, 1982.
- GIDDENS, Anthony, *Sociology*, A brief but critical introduction, The Macmillan Press, 1982.
- HOMANS, George, *The Nature of Social Science*, Harbinger Book, Harcourt, Brace & World, New York, 1967.
- KEAT, Russell and URRY John, *Social Theory as Science*, Routledge & Kegan Paul, London, 1975.
- MERTON, Robert K., *O teorijskoj sociologiji*, CDC, Zagreb, 1979.
- STINCHCOMBE, Artur L., *Constructing Social Theories*, Harcourt, Brace & World, 1968.
- STINCHCOMBE, Artur L., *Theoretical methods in social history*, Academia Press, New York, 1978.
- SZTOMPKA, Pior, *System and Function; Toward a Theory of Society*, Academic Press, New Jersey, San Francisko, London, 1974.
- SZTOMPKA, Piotr, *Sociological Dilemmas*, Toward a Dialectic Paradigm, Academia Press, New York, 1979.

VJEKOSLAV AFRIĆ

The concept of social structure and structural analysis in sociology

The concept of social structure is by no means self-evident, and some clarification of this concept is necessary. As R. Boudon point it one must distinguish between two types of contexts for the concept of structure: contexts of intentional definitions and contexts of operative definitions. In intentional definitions concept of structure vary with the environment in which it occurs. In an operative definition of the concept of structure this concept is synonymous with expressions like: »essence«, »system of relationships«, »totality irreducible to the sum of its parts«, etc. Consequently the structural description of an object is defined as the whole set of theoremas based on the application of axioms to this object.

There are many different meanings for concept of structure in contemporary sociology. In spite of that it is possible to finde four criteries for their clarification, as it was shown by P. Blau. This four criteries are: 1. level of theoretical perspective, 2. image of structure, 3. concept what is just opposite to the concept of structure, and 4. ways how the roots for social matrix are defined. Different concepts of structure may be close in one and far in another criteria.

The most significant theoretical problem connected with concept of structure and structural analysis in sociology is confrontation between structure and history.